

J A A R B O E K

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM

Commissie van Redactie:

Dr. W. F. BAX (Amsterdam).

Dr. H. ENNO VAN GELDER (Voorburg).

Dr. J. W. A. VAN HENGEL (Utrecht).

Dr. A. N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA (Amsterdam).

XXXVIII 1951

AMSTERDAM

UITGAVE VAN HET GENOOTSCHAP

1951

DE MUNT POLITIEK VAN PHILIPS DE SCHONE 1482—1496

door

Dr. H. ENNO VAN GELDER

In 1433 vestigde Philips de Goede de eenheid van munt in zijn verschillende Nederlandse gewesten. Sedert dat jaar werden in Brabant, Vlaanderen, Henegouwen en Holland munten geslagen van gelijk gewicht en gehalte, van gelijke waarde en gelijke beeldenaar. Gedurende de gehele Bourgondisch-Oostenrijkse periode tot aan de Opstand bleef deze eenheid gehandhaafd: alle regelingen, benoemingen en uitvoeringsbeschikkingen gingen uit van de centrale regering, die voor deze tak van bestuur geadviseerd werd door het college van Generaalmeesters van de munten, een uit de Frans-Bourgondische administratie overgenomen instelling.

In het algemeen heeft de regering zich beijverd zoveel mogelijk de stabiliteit van de munt te handhaven. Dezelfde muntsoorten werden jaren achtereen geslagen en slechts node ging men er met lange tussenpozen toe over de munten aan te passen aan de overal in West-Europa optredende wijziging in de waarde der edele metalen uitgedrukt in de aan het rekenstelsel ten grondslag liggende munt, bij ons de groot of halve stuiver. Dit kon gebeuren hetzij door de koersen in groten te verhogen, hetzij door gewicht of gehalte te verlagen. De belangrijkste wijzigingen zijn die van 1454, 1474, 1496, 1521, 1548 en 1557.

Een uitzondering op deze politiek van stabiele munt vormen slechts de politiek zo bewogen eerste regeringsjaren van Philips de Schone, de tijd van het regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk. Deze periode vertoont een verbijsterende veelheid van elkander opvolgende emissies, waarvan alleen al de chronologische ordening de onderzoekers van de vorige eeuw de grootste moeilijkheden heeft bezorgd, terwijl van een systematische behandeling nog in het geheel geen sprake geweest is.

Toen Philips van Oostenrijk in 1482 zijn moeder Maria van Bourgondië opvolgde, werd in de Nederlanden gemunt: in Brabant (Antwerpen, tijdelijk naar Mechelen verplaatst in 1485 en in 1487/8), Gelre (Nijmegen bij de geleidelijke herovering van dit gewest door Karel van Egmond teruggetrokken in 1487 naar Zaltbommel, in 1492 naar Mechelen), Vlaanderen (Brugge, in 1483/4 tijdelijk te Gent) en Holland (Dordrecht).

Het muntstelsel werd beheerst door de ordonmantie van 27 October 1474, waarin Karel de Stoute de koersen der omlopende munten had geregeld en een nieuwe serie zilverstukken had ingevoerd, aangevuld door die van 14 Februari 1480, waardoor onderdelen van de groot waren ingevoerd, en die van 1 Maart 1482, die de koersen van alle stukken had verhoogd. Geslagen werden in goud hele en halve Bourgondische guldens van 60, resp. 30 groot (met Sint-Andries), in zilver dubbele en enkele vuurijzers van 5, resp. $2\frac{1}{2}$ groot (met twee resp. één leeuw) en stukken van 1, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ groot en kleiner (alle met sierletter M)¹⁾. Aan sleischat — de vanouds gebruikelijke heffing op de muntslag ten behoeve van de vorstelijke kas, waaruit een deel van de muntkosten werd bestreden — werd een matig bedrag geheven: in de verschillende gewesten al naar de pachtvoorwaarden uiteenlopend, doch nergens meer bedragend dan 23 groot per mark goud (0.5 % van de waarde van het ongemunte metaal) en $7\frac{1}{4}$ groot per mark zilver (1.5 %). Dit bedrag was weliswaar hoger dan strikt noodzakelijk (voor 1474 werd slechts 14, resp. $1\frac{1}{2}$ groot geheven), maar vormde toch een zeer matige belasting op de gebruikers van het geld.

Deze regeling bleef gehandhaafd gedurende de jaren 1482—1484²⁾. De typen van Karel en Maria bleven ongewijzigd, slechts werd het Bourgondische wapen vervangen door het Bourgondisch-Oostenrijkse van Philips; diens naam kwam echter niet op de munten, doch zij dragen het omschrift „Munt van de Aartshtogen van Oostenrijk, Hertogen van Bourgondië enz.” (nl. Philips en Maximiliaan) (Pl. IV 1 en 8).

De meeste denominaties werden vrij regelmatig aangemunt, maar het aanbod van goud en zilver van de zijde van de kooplieden en wisselaars, van wie de munt affrankelijk was, was veel

geringer dan in de eerste jaren na de ordonnantie van 1474, toen door de hierdoor ingevoerde muntverzwakking enorme hoeveelheden oude en vreemde munten met voordeel tot nieuwe vuurijzers versmolten hadden kunnen worden. Langzamerhand was deze bron opgedroogd en daarmee een niet onbelangrijke bron van inkomsten voor de regering.

De politieke moeilijkheden, die zich al in de aanvang van Maximiliaans bewind, vooral in Vlaanderen, voordeden, hebben vermoedelijk de regering doen omzien naar middelen om het inkomen uit de muntslag wederom te verhogen. Hiertoe diende de ordonnantie van 6 Aug. 1485²): terwijl omtrent gouden munten niets bepaald werd — aanmunting hiervan had voorlopig niet plaats — werden de vuurijzers vervangen door nieuwe zilverstukken, bekend als dubbele, enkele en halve Mechelers (Pl. IV, 2). Gewicht en gehalte bleven ongewijzigd die van de vorige serie, maar de koers werd verhoogd van 5 tot 6 groot (resp. van $2\frac{1}{2}$ op 3 groot), juist de koers, die de vóór 1474 geslagen dubbele en enkele stuivers van Philips en Karel op dit ogenblik genoten. Om deze kunstmatige gelijkstelling door het publiek te doen aanvaarden werd als beeldenaar een nauwkeurige imitatie van deze oude, doch nog wel bekende munten gekozen, uitteraard met licht gewijzigd wapen en omschrift „Munt der Aartshertogen”. De sleischat werd tevens belangrijk verhoogd, tot 24 groot per mark (5 % van de waarde van het metaal).

In feite betekende de invoering van deze nieuwe munten een verkapte koersverhoging van de bestaande: de dubbele en enkele vuurijzers, waarvan de koers officieel niet verhoogd werd, werden om zo te zeggen van een nieuwe stempel voorzien en voor 20 % hoger waarde in omloop gebracht. Het voordeel, dat hieruit voortvloeide, werd grotendeels in de vorm van sleischat in de vorstelijke kas geleid, terwijl de rest aan muntmeesters en kooplieden ten goed kwam. Het aanbod van zilver was gedurende een half jaar dan ook zeer ruim.

Ongetwijfeld heeft deze procedure tijdelijk baten opgeleverd, maar op de duur wenste de regering deze politiek toch niet vol te houden. Na enkele maanden gelastte een ordonnantie van 2

Nov. 1485⁴⁾ met ingang van 25 Dec. a.s. de vervaardiging van Mechelers te staken en die van de vroegere vuurijzers volgens de regeling van 1482 te hervatten. De sleischat werd tot het vroegere bedrag verlaagd, eveneens aanvankelijk de koersen. Dit laatste bleek echter weldra onmogelijk, in hoofdzaak omdat in werkelijkheid de waarde der Mechelers niet gelijk was aan die der ermede gelijkgestelde Philippusstuivers maar aan die der vuurijzers. Een tarief van 25 Aug. 1486⁵⁾ erkende dan ook de door de manipulatie van het vorige jaar ingetreden muntverzwakking en stelde de oude dubbele stuivers op 6 groot, de dubbele Mechelers en dubbele vuurijzers gelijkelijk op 5½ groot, de onderdelen op overeenkomstige bedragen en de gulden van 60 op 66 groot.

In 1486 werd Aartshertog Maximiliaan gekroond tot Rooms-Koning en deze gebeurtenis was de eerste aanleiding tot de emissie van een nieuwe reeks munten, waarvan het fraaie uiterlijk in overeenstemming was met de hoge rang, die de regent thans bekleedde. De ordonnantie van 20 April 1487, licht gewijzigd door een instructie van Juli 1487⁶⁾, voerde een schitterende reeks goud- en zilverstukken in, die in niets meer herinneren aan de oude aartshertogelijke munten. Alle stukken vertonen naam en titels van Maximiliaan met weglating van die van Philips, en het Oostenrijkse wapen zonder Bourgondische kwartieren; overal neemt de koningskroon een opvallende plaats in de beeldenaar in, terwijl fraai gekozen spreuken de idealen van de nieuwe koning verkondigen. Een opvallende innovatie zijn de bijzonder grote munten: de gouden reaal (ter waarde van bijna 6 Andriesgulden) en de zilveren reaal van 16 groot, beide met statie-portret van de Koning; onderdelen zijn in goud de Bourgondische nobel en dukaat, in zilver de dubbele en enkele griffioen (met twee, resp. één griffioen in plaats van de gebruikelijke leeuwen) en kleinere stukken (Pl. IV, 3).

Het is echter geenszins alleen de persoonlijke eerezucht van Maximiliaan, die tot wijziging in de muntslag leidde. De muntvoet van 1482, in 1485 hersteld, was niet meer houdbaar, als zovele malen in het verleden ondermijnd door de omloop van afgesleten

en gesnoeide oude stukken en door het binnendringen van minderwaardige muntsoorten en thans bovendien door de opzettelijke muntvervalsing van 1485. Verlaging van de voet, d.w.z. verhoging van de waarde van het edel metaal uitgedrukt in groten, was onafwijsbaar, wilde ongesanctioneerde verhoging van de koersen in het verkeer en stopzetting van het aanbod aan de munthuizen vermeden worden. Inderdaad bevatten de nieuwe Bourgondische dukaat van 96 groot of 48 stuiver slechts 0.38 g goud per groot, de nieuwe dubbele griffioen 4.2 g zilver per groot, terwijl de oude stukken resp. 0.41 g goud en 4.6 g zilver bevat hadden: dus een verlaging van 10 %. Waarschijnlijk heeft de regering gehoopt door zowel het uiterlijk van de nieuwe stukken als de opbouw van de reeks uit nieuwe denominaties opvallend te wijzigen het muntwezen los te maken van de met de herinnering aan velerlei wijziging verbonden oude typen en het daarmee de opnieuw nagestreefde stabiliteit te doen herwinnen. Ook de matige sleischat (op goud 27 groot of 0.4 %, op zilver 13¼ groot of 1.8 %) wijst erop dat geen directe financiële baten van de wijziging werden verwacht.

Hoe schitterend van uitvoering ook, in monetair opzicht was de nieuwe emissie geen succes. Niet alleen was een technisch bezwaar het zeer hoge gehalte van de meeste stukken, waardoor de oude munten van lager gehalte moeilijk als materiaal te gebruiken waren⁷⁾, maar vooral was er voor de houders van edel metaal geen enkel voordeel van betekenis te behalen door het tot nieuwe stukken te doen verwerken, omdat de koersen der oude stukken tegelijk verhoogd werden in evenredigheid met die der nieuwe. Goud werd dan ook practisch niet geslagen; alleen te Dordrecht had een niet omvangrijke aanmunting plaats, terwijl elders slechts enkele stukken vermoedelijk voor representatieve doeleinden vervaardigd zijn. Zilver werd iets ruimer aangeboden, doch ook hiervan bleven de verwerkte hoeveelheden ver beneden die van vorige jaren.

Nog voor het einde van het jaar moest de regering opnieuw toegeven aan de drang naar verhoging der koersen, d.w.z. een agio erkennen, dat zich waarschijnlijk in de practijk al had gevormd.

Een ordonnantie van 20 Dec. 1487⁶⁾ verhoogde de koersen van alle nieuwe stukken met $12\frac{1}{2}\%$, waardoor de dukaat op 108 groot, de dubbele griffioen op 9 groot kwam. Een half jaar later had een tweede verzwakking plaats: een instructie van Juli 1488⁹⁾ verlaagde gewicht en gehalte van alle stukken met ongeveer 10%, een wijziging die wel niet officieel gepubliceerd werd, maar aan deskundigen natuurlijk niet onopgemerkt voorbijging en hetzelfde resultaat had als de voorafgaande koersverhoging.

Intussen was de politieke situatie al grondig veranderd. Terwijl de oorlog tegen Karel van Egmond voortduurde en het Bourgondische gezag in Gelre steeds verder afbrokkelde, werd elders het verzet tegen de Rooms-Koning snel krachtiger. Tegen het einde van 1487 kwamen de Vlaamse steden, Gent vooraan in openlijke opstand en Maximiliaan werd zelfs een ogenblik te Brugge gevangen gehouden. Een deel van Brabant, met Leuven en Brussel, sloot zich bij Vlaanderen aan. Een langdurige oorlog was het gevolg, die eerst in 1492 eindigde met de onderwerping van Sluis, de laatste haard van verzet. Tijdens de oorlog stond de Vlaamse munt te Brugge een tijdlang stil, maar het opstandige Gent sloeg volgens eigen voorschriften munt, daarin gevolgd door Leuven en Brussel. Nauwkeurige gegevens omtrent deze muntslag ontbreken echter¹⁰⁾, zodat niet duidelijk wordt in hoeverre de muntpolitiek van de Rooms-Koning hierdoor is beïnvloed.

De chaotische toestand van het land en de zware eisen, die aan Maximiliaans kas werden gesteld door de oorlogvoering drongen hem steeds verder op de weg der inflatie. Evenals in 1485 werd de munt thans weer als een directe bron van inkomsten geëxploiteerd. Achtereenvolgende ordonnanties van 26 Oct., 8 en 20 Nov. 1488¹¹⁾ voerden een aantal nieuwe stukken in, waardoor de aanmunting van de serie van 1487 een einde nam: gemunt werden nu in goud een halve nobel van 144 groot en drie zilverstukken van 12, 6 en 3 groot (bekend als penning met de twee helmen, hele en halve penning met de vier leeuwen) (Pl. IV, 4 en 7). Deze koersen betekenden een sterke verzwakking van de muntwaarde: de halve nobel bevatte iets minder goud dan de dukaat die laatstelijk 108 groot gegolden had, het 12 groot-stuk evenveel als

de dubbele griffioen van 9 groot. De verzwakking bedroeg dus $33\frac{1}{3}\%$ vergeleken met de onmiddellijk voorafgaande emissie, zelfs 50% vergeleken met het stelsel van 1487. Het goudstuk heeft hetzelfde type als de hele nobel van 1487, de drie zilverstukken herinneren aan de oude Philippus-stuivers en de Mechelers van 1485; merkwaardig en wellicht kenmerkend voor de verzaking van de vroegere muntpolitiek is het ontbreken van iedere persoonlijke vermelding van de vorsten op het zilver: het opschrift luidt slechts „Munt van de Hertog van Brabant (resp. Graaf van Holland, enz.)”, de wapens zijn vervangen door niets-zeggende leeuwenschilden. De muntverzwakking, waarmede thans niet een officiële verhoging van de koersen der oudere stukken gepaard ging, maakte de aanmuntning bijzonder winstgevend en bracht dan ook een exorbitant hoge sleischat op: op de halve nobel 4 stuks per mark (5.6%), op de zilverstukken 120, later 102 groot per mark (16, resp. 14%).

De emissies van 1488 geven een nog duidelijker beeld van de onder Maximiliaan toegepaste methode van muntverzwakking dan die van 1485: nieuwe stukken worden uitgegeven, die veel minder edel metaal bevatten dan de bestaande; de beeldenaar wordt zo gekozen, dat het publiek herinnerd wordt aan oude munten die een zelfde koers genoten als die waarvoor de nieuwe in omloop gebracht worden; door een hoge prijs — in nieuwe stukken — voor het metaal te bieden worden de kooplieden en wisselaars aangelokt tot levering aan de munt, voornamelijk van oude en vreemde muntstukken; een belangrijk deel van de zo verkregen baten gaat in de vorm van sleischat naar de regering — in hoeverre deze ook eigen voorraden liet verwerken, en dus alle winst kon incasseren, onttrekt zich aan de waarneming.

Toen in 1489 Brabant en een deel van Vlaanderen onderworpen waren en de strijd met Frankrijk tot staan gekomen was, kon de regering een einde maken aan de inflatoire muntpolitiek der afgelopen jaren. Met de ordonnantie van 14 Dec. 1489¹²⁾ sloeg zij de tegenovergestelde weg in: een poging uit de wanorde der laatste jaren te komen door terug te keren tot het punt van uit-

gang, de toestand onder Philips de Goede in 1466. De nieuwe muntreeks omvatte in goud stukken van 2, 1 en $\frac{1}{2}$ Bourgondische gulden, gelijk aan de oude guldens en in omloop gebracht voor de in 1466 geldende koers van 40 groot of 20 stuiver; in zilver stukken van 4, 2 en 1 stuiver, $\frac{1}{2}$ stuiver of 1 groot en onderdelen van de groot (Pl. IV, 5 en 9); de nieuwe dubbele stuiver bevatte iets meer zilver dan de oude van 1466, dit laatste omdat de onderlinge waarde-verhouding van goud en zilver niet meer die van 1466 was. De sleischat werd tot een bedrag nodig om de voor het muntwezen te maken onkosten te dekken, verlaagd: op goud 23 groot (0.6 %), op zilver $5\frac{3}{4}$ groot (1.6 %), ongeveer de bedragen die onder hertog Karel gegolden hadden. De koersen van alle nog omlopende oude en vreemde munten werden met de nieuwe muntvoet in overeenstemming gebracht d.w.z. rigoureuus verlaagd, globaal genomen met ongeveer 40 % in vergelijking met het laatste officiële tarief, dat van 1487.

Hoever de inflatie echter gegaan was — veel verder dan het zojuist genoemde tarief zou doen vermoeden — blijkt uit de in de ordonnantie opgenomen regeling voor afdoening van tijdens de jaren 1487—1489 aangegane verplichtingen. Terwijl voor alle voor 1487 ontstane verplichtingen het beginsel gulden = gulden gehandhaafd werd zonder rekening te houden met de in de periode 1466—1487 geleidelijk ingetreden muntverzwakking van ruim 50 %, werd voor de eigenlijke inflatie-jaren een bijzonder omrekeningsstelsel gedecreteerd: met de nieuwe gulden van 40 groot kon afbetaald worden: 72 groot van najaar 1487, 84 groot van voorjaar 1488, enz. tot 120 groot van de maanden onmiddellijk aan de regeling voorafgaande. Gerekend werd dus, dat de koers van de Bourgondische gulden, die steeds evenveel goud bevat had, in drie jaar tijds opgelopen was van 60 tot 120 groot.

Aan deze inflatie-spiraal trachtte de regering met de ordonnantie van 1489 een einde te maken, hiertoe in staat gesteld door de verbetering van haar politieke en daarmee financiële toestand. Hoe de regeling echter in de praktijk heeft gewerkt, bijv. hoe de prijzen der gebruiksartikelen, waarvoor verlaging tot een „redelijk niveau” werd voorgeschreven, zich ontwikkelden, is niet duidelijk.

Het uiterlijk der nieuwe munten is opmerkelijk: in hoofdtekken werden de typen van 1466 gereproduceerd, doch met vele wijzigingen. Het omschrift luidt overal „Maximiliaan vader van Philips”, de stukken dragen aan de voorzijde het adelaarschild van de Room-Koning, aan de keerzijde het Bourgondisch-Oostenrijkse wapen van de Aartshertog; het grootste goudstuk en het grootste zilverstuk dragen, evenals in 1487, een portret: de dubbele gulden dat van Maximiliaan het 4 stuiver-stuk dat van Philips.

Tot een algemene hermunting van het oude geld is het niet gekomen: volgens de regeling van 1489 werd zeer weinig goud- en groot zilvergeld geslagen; aanmunting van betekenis had slechts plaats van groten en kleinere stukjes, die de oude pasmunt, in koers veel sterker verlaagd dan de grotere stukken, grotendeels vervangen schijnen te hebben.

Weldra moest de regering erkennen te fors te hebben ingegrepen. Om aan velerlei bezwaren tegemoet te komen werd in de ordonnantie van 16 Maart 1492¹³⁾ afgezien van herstel van de toestand van 1466 en die van 1474 als uitgangspunt genomen, wat beter met de werkelijke toestanden in overeenstemming was. Immers de na 1474 geslagen dubbele en enkele vuurijzers van Karel en Maria vormden nog steeds de massa van het omlopende circulatie-middel, zoals verschillende muntvondsten uit deze jaren bewijzen; de oudere stukken daarentegen werden langzamerhand grotendeels versmolten. In het vervolg zouden opnieuw guldens, dubbele, enkele en halve vuurijzers van het onder hertog Karel gebruikelijke type worden geslagen, uit te geven voor de in 1474 geldende koersen: de gulden voor 48 groot, het dubbele vuurijzer voor 4 groot of 2 stuiver (Pl. IV, 6). De voorzorg werd genomen de nieuwe zilverstukken, bij gelijk gehalte iets lichter te maken dan de oude (ongeveer 5%): anders was het niet mogelijk geweest de fonkelnieuwe exemplaren voor dezelfde koers in omloop te houden als de bijna 20 jaar oude en dus afgesleten stukken. De beeldenaar was zoveel mogelijk aan de oude gelijk: alleen werd het Bourgondische schild vervangen door het Bourgondisch-Oostenrijks zoals dat reeds in 1489 was gebruikt. Het omschrift vermeldde voor het

eerst alleen de naam van de Aartshertog Philips zonder die van Maximiliaan.

Thans hadden vrij omvangrijke aanmuntingen plaats, zowel van grote als kleine zilverstukken. Toch slaagde de regering er niet in de in de practijk steeds bestaande tendentie tot langzame verhoging der koersen geheel het hoofd te bieden. Na anderhalf jaar moest Maximiliaan weer een koersverhoging toestaan¹⁴), waardoor de gulden gebracht werd op 54 groot, de dubbele en enkele vuurijzers op 5 en $2\frac{1}{2}$ groot.

Deze toestand werd tenslotte gesanctionneerd in het definitieve muntstelsel van Philips, ingevoerd na het vertrek van de regent uit de Nederlanden door de ordonnantie van 14 Mei 1496 en — niet principieel — gewijzigd in 1499 en 1500. Als in 1487 werden om alle verwarring tengevolge van de herhaalde koerswijzigingen der bekende typen te vermijden, geheel nieuwe beeldenaars en denominaties ingevoerd: in goud het Gulden vlies en de Philippegulden van resp. 48 en 24 stuiver, in zilver stukken van 3 stuiver (zilveren vlies), 2 en 1 stuiver. De bestaande stukken behielden een hiermede geheel overeenkomende koers: de Andriessgulden 56 groot en het dubbel vuurijzer 5 groot of $2\frac{1}{2}$ stuiver. De sleischat bleef evenals in 1489 en 1492 tot een matig bedrag beperkt. De muntvoet werd ten aanzien van 1493 niet gewijzigd: alleen werd een waarde-vermeerdering van het goud ten opzichte van het zilver erkend.

De regering had hiermede voor lange jaren afgezien van de manipulering met het muntwezen als directe bron van inkomsten. De aanmunting der eerstvolgende jaren, gesteund door de thans rijke opbrengsten opleverende mijnen van Duitsland en Amerika, waren bijzonder omvangrijk, zodat weldra de oude munten, vooral de zilveren, grotendeels door nieuwe stukken vervangen waren: muntvondsten uit het begin van de 16e eeuw leveren in hoofdzaak volgens de regelingen van 1496 en 1499 geslagen stukken op. Een zeer bewogen tijdperk op monetair gebied was hiermede afgesloten.

OVERZICHT ¹⁰⁾

	Brabant	Gelre	Vlaanderen	Holland
<i>Emissie 1482</i>				
Bourg. gulden	W.531 1482-3	C.12.1 z.j.	niet bekend	niet bekend
½ Bourg. gulden	W.532 z.j.	—	—	—
dubbel vuurijzer	W.539 1482	C.12.2v z.j.	D.14.1 z.j.	C.15.8 1482-3
	W.541 1482-5	—	—	C.17.9 1486
vuurijzer	W.540 1482	C.13.5 z.j.	D.14.2 z.j.	C.16.14/5 1482-3
	W.543 1482-5	—	—	C.17.10 1486
1 groot	W.544/5 1483-4. z.j.	C.13.6 z.j.	D.15.12 ¹⁷⁾ z.j.	C.17.7 1482-3
½ vuurijzer	W.550 z.j.	—	D.14.3 z.j.	C.18.11v 1485 6
½ groot	W.546/7 1483. z.j.	C.30.8 z.j.	—	C.19.28v z.j.
¼ groot	W.549 z.j.	C.13.14 z.j.	D.15.14 z.j.	C.19.33v z.j.
penning	—	—	—	niet bekend
dubbele korte	—	—	niet bekend	—
korte	—	—	D.15.4 z.j.	—
<i>Emissie 1485</i>				
6 groot	W.552 z.j. X	—	D.15.10 z.j.	C.18.15 z.j.
3 groot	W.553 z.j.	—	—	C.18.17 z.j.
1½ groot	W.555 z.j.	—	D.15.11 z.j.	C.18.19 z.j.
<i>Emissie 1487</i>				
gouden reaal	—	(rek. ontbreekt)	(rek. ontbreekt)	—
Bourg. nobel	—	? 18)	D.15.15 1487	C.17.1 1487
Bourg. dukaat	—	—	—	C.17.3 z.j.
Zilveren reaal	W.556/7 1487	? 18)	D.15.16 z.j.	W.533 1487
Dubbele griffioen	W.558/9 1487	C.13.8 1487-8	D.16.18/9 z.j.	C.18.21 z.j.
Griffioen	W. — 19) z.j.	C. — z.j.	D.16.20 z.j.	C.18.22/3 1487-8
	—	—	D.16.21/2 z.j.	C.19.24 z.j.
Groot	W.562/3 z.j.	C.13.9 z.j.	D.16.23/4 z.j.	C.19.25/6 z.j.
1/6 griffioen	—	—	—	C.19.27 z.j.
½ groot	—	C.13.12 z.j.	—	C.20.50/1 z.j.
¼ groot	—	C.13.13 z.j.	—	C.20.52 z.j.
<i>Emissie 1488</i>				
Halve nobel	W.534 1488	(rek. ontbreekt)	(rek. ontbreekt)	(rek. ontbreekt)
12 groot	W.565 z.j.	20) 1488	—	C.17.5 1488
6 groot	W.566 1488	—	? 21)	—
3 groot	—	C.14.1 1488	—	C.19.36 1488
	—	C.14.2 z.j.	—	C.37.34 z.j.
<i>Emissie 1489</i>				
Dubbele gulden	W.535 1490	(rek. ontbreekt)	(rek. onvolledig)	—
Gulden	W.536 1489	—	—	niet bekend
Halve gulden	W.537 1489	—	D.18.47 z.j.	—
4 stuiver	W.576 1489	—	niet bekend	niet bekend
2 stuiver	W.577 1489	—	D.3.48 z.j.	niet bekend
1 stuiver	W.578 1489	—	D.3.50 z.j.	C.19.37 1489
1 groot	W.579/80 1490. z.j.	22) 1489	D.3.51 z.j.	C.20.39v 1489
½ groot	W.581 z.j.	22) z.j.	D.3.53 z.j.	C.20.45 z.j.
¼ groot	W.583 z.j.	—	—	C.20.47 z.j.
penning	—	—	—	C.20.49 z.j.
dubbele korte	W.584 1490	—	D.3.54 z.j.	—
korte	W.585 z.j.	—	D.3.56 z.j.	—
<i>Emissie 1492</i>				
Bourg. gulden	(W.531 23) niet bek.)	—	niet bekend	(rek. ontbreekt)
	W.538 1492	—	—	—
dubbel vuurijzer	W.586 1492	C.14.3 1492	D.14.5 z.j.	C.21.15 1492
vuurijzer	W.588 1492	C.14.4/5 1492	D.3.57 z.j.	C.22.16v 1492
½ vuurijzer	—	C.14.7 z.j.	D.4.62 z.j.	—
groot	W.589 z.j.	C.15.9 z.j.	—	24) z.j.
	W.591 z.j.	C.15.8 z.j.	D.14.7 z.j.	C.21.6v z.j.
½ groot	—	C.15.10 z.j.	D.4.63 z.j.	—
	—	25) z.j.	D.4.65 z.j.	C.21.12 z.j.
¼ groot	—	—	D.4.67 z.j.	—
penning	—	—	—	—
dubbele korte	—	—	D.15.9 z.j.	—

¹⁾ Zie naast de algemene overzichten (de Witte voor Brabant, die tevens het beste overzicht voor de algemene gang van zaken geeft; Deschamps de Pas voor Vlaanderen, Van der Chijs voor Holland en Gelre) ook J. van Kuyk, Vuurijzers, in *Jaarboek* 1946/7, blz. 79.

²⁾ Instructie: Deschamps de Pas, blz. 97; rekeningen. Van der Chijs, Holland, blz. 475 en Gelderland, blz. 286.

³⁾ Instructie en rekening: F. Verachter, *Documens pour servir à l'histoire monétaire des Pays-Bas*, 1840, blz. 35.

⁴⁾ De Witte, blz. 70; instructie: Deschamps de Pas, blz. 105; rekening. Van der Chijs, Holland, blz. 487.

⁵⁾ De Witte, blz. 71.

⁶⁾ Oorspronkelijke instructie: de Witte, blz. 73; wijziging: Verachter, blz. 41; rekening: Van der Chijs, Holland, blz. 491.

⁷⁾ Een instructie van 2 Nov. 1487 verlaagde het gehalte van de enkele griffioen, doch verhoogde het gewicht, zodat de zilverinhoud gelijk bleef: Verachter, blz. 44.

⁸⁾ De Witte, blz. 71.

⁹⁾ Verachter, blz. 49. Van der Chijs, Holland, blz. 498.

¹⁰⁾ Zie: Deschamps de Pas, blz. 245 en de Witte, blz. 72.

¹¹⁾ Instructie en rekening: Verachter, blz. 50.

¹²⁾ Groot Placaetboek, deel I, kol. (volledige tekst).

¹³⁾ De Witte, blz. 82; instructie: Deschamps de Pas, blz. 326; rekening: *Tijdschrift* 1893, blz. 195 (Gelre).

¹⁴⁾ Ord. van 2 Nov. 1493: de Witte, blz. 86; zie ook de stukken betreffende de uitvoering der tarieven: de Witte, blz. 84.

¹⁵⁾ Tarief: de Witte, blz. 110; instructie: Deschamps de Pas, blz. 90.

¹⁶⁾ Overzicht der in de verschillende gewesten geslagen stukken van iedere emissie, met verwijzing naar de handboeken (W: de Witte; D: Deschamps de Pas — met verwijzing naar de nummers der afbeeldingen in de uitgave *Revue Numismatique* 1869/70 en 1874/77 —; C: van der Chijs). Opgemaakt op grond van de bewaard gebleven muntrekeningen: de Brabantse zijn geëxcerpeerd door de Witte, de Gelderse zijn uitgegeven door Van der Chijs en door Roest (*Tijdschrift* 1893, blz. 195), de Vlaamse liggen ongepubliceerd in het Rijksarchief te Brussel, de Hollandse zijn grotendeels geëxcerpeerd door Van der Chijs (die van 1489—92 is ongepubliceerd in het Alg. Rijksarchief te 's-Gravenhage).

¹⁷⁾ Hoewel stukken van 1 groot blijkens de rekening in groot aantal geslagen zijn, is één stuk met omschrift MONETA ARCHIDVCVM niet bekend; mogelijk is deze om onbekende reden vervangen door de hier genoemde groot met omschrift MAXIMILIANVS ET PHILIPPVS, die echter slechts aarzelend aan Vlaanderen kan worden toegeschreven.

¹⁸⁾ Het bestaan van gouden en zilveren reaal van Gelre is twijfelachtig; de echtheid van de gouden reaal in Teyler's Museum te Haarlem (*Revue belge* 1874, blz. 281) is m.i. niet onbetwistbaar; de zilveren realen met interpunctie vijfpuntige ster kunnen evengoed Hollands als Gelders zijn.

¹⁹⁾ De Witte 561 beeldt bij vergissing een Hollands exemplaar af: de Brabantse hebben als interpunctie cirkeltjes.

²⁰⁾ Gepubliceerd: *Revue belge* 1861, blz. 253.

²¹⁾ Mogelijk moet hier geplaatst worden het slechts uit 16e eeuwse beelden naars bekende stuk: Deschamps de Pas, blz. 255—9.

²²⁾ Gepubliceerd: groot hierachter, blz. 114 en $\frac{1}{2}$ groot *Revue belge* 1874, blz. 284.

²³⁾ Waarschijnlijk moet uit de rekeningen opgemaakt worden, dat behalve de Christus-gulden W.538 ook guldens met Sint Andries zijn geslagen van hetzelfde type als die van 1482—3.

²⁴⁾ Gepubliceerd: *Tijdschrift* 1902, blz. 286.

²⁵⁾ Gepubliceerd: *Revue belge* 1892, blz. 39.

1

2

3

4

5

6

7

8

9